

OSMANLI HUKUKUNDA ŞEHZÂDE KATLI

Ekrem Buğra EKİNCİ*

Özet

Osmanlılarda Őehzâde katli meselesini doğru anlayıp değerlendirebilmek için öncelikle İslâm-Osmanlı hukuku ve siyaset geleneğini bilmeye ihtiyaç vardır. Asıl İtibariyle kardeş katli, tarişsel, siyasi ve meşru bir dűřüncenin ürünüdür. Eski Türk siyasi geleneğinde her hanedan üyesi devlet yönetimini kendi elinde bulundurmak isterdi. Bu durum Türk tarihinde devletlerin yıkılması, ülkelerin parçalanması gibi korkunç olaylarla sonuçlanmıştır. Bununla birlikte Osmanlı devletinin ilk dönemlerinde düzenli bir veraset sistemine rastlayamayız. Sultan olma yolunda Őehzadelerin sonunu belirleyecek yegâne Őey kaderleriydi. Bu da Őehzadeler arasında iç çatışmalara yol açmıştır. Bu durum Osmanlıyı Őeçimi zor iki Őeçenek arasında bırakmıştır; devletin bekası için hanedan üyelerinin geri kalanını öldürmek ya da devletin parçalanıp yok olması. Osmanlı tercihini, daha hafif olduğunu dűřünerek kardeş katlinden yana yaptı. Dięer bir ifadeyle bu korkunç Őeçimi uygulamaktan başka Őansları yoktu. Őu da göz önüne alınmalıdır ki kardeş katlinden muaf olan birçok Őehzade de dűřman devletlerin desteğiyle isyan etmiştir. Bu durum yüzlerce insanın öldürölmesiyle devletin birçok zarara uğramasına neden olmuştur.

Fatih Sultan Mehmed'in meşhur kanunnamesi ile kardeş katli kanunlaşmıştır. Osmanlı âlimlerinden birçoğu da buna cevaziyet vermişlerdir. Kardeş katli uygulaması ile altı yüz yılı aşkın Osmanlı tarihi boyunca toplam altmış bir Şehzade öldürölümüştür. Bunlardan yirmi iki tanesi isyan yahut komplo sonucu öldürölümüştür. Ancak zamanla veraset sistemi Osmanlıda yerleşmeye başlamıştır. XVII. yy'in başlarında hanedanın en yaşlı üyeleri sultan olmaya başlamış, o tarihlerden itibaren, her ne niyetle ve amaçla olursa olsun, kardeş katli uygulanmamıştır. Kısacası Osmanlıda kardeş katli, her ne kadar kötü gözükse de, halkın refahı ve devletin birlik ve beraberliğinin devamı için uygulanmıştır.

Anahtar kelimeler: Kardeř katli, Osmanlı hukuku, Veraset sistemi, Ülűř

Fratricide In The Ottoman Law

Abstract

Fratricide is a subject which is liable to be misunderstood. It is necessary to know Islamic law and politics in order to have a clear understanding of it. The matter depends on basic historical, political and legal considerations. The old Turkish political tradition, which is

* Prof. Dr. Marmara Ő. Hukuk F., Hukuk Tarihi

based on the fact that the ruling power is a common property of the members of the dynasty (*ülüş*), gave rise to centuries of terrible results and caused the division of countries and collapse of states. Consequently there was no clear succession system in the early period of Ottoman Empire. It would be the destiny of a prince which would determine his fate in becoming the sultan. This resulted in the infighting amongst the princes. Therefore the Ottomans preferring the lesser of two evils sacrificed members of their family. In other words, they had no other choice than implementing this sad solution. As a matter of fact many princes, who were not killed, revolted with support from enemy states. This resulted in thousands of people being killed with detrimental effect on the state.

The famous article of the Kanunname (Code) of Sultan Mehmed the Conqueror legalized the fratricide. The majority of the Ottoman scholars permitted it as well. Due to application of fratricide, totally 61 princes had been killed throughout the over 600 year Ottoman history. 22 of them were due to rioting and conspiracy. In the course of time, a succession system was established in the Ottoman State. Beginning from the early 1600s, the eldest member of the dynasty became the Sultan. From then on fratricide, for all intent and purpose, was abandoned. In short, fratricide in the Ottoman Empire, however sad it may have been, was applied for the continuation of the unity of the state and prosperity of the people.

Keywords: Fratricide, Ottoman law, Inheritance system

“Bölüneni börü (kurt) yer!” [Türk atasözü]

Türkler, gerek anavatanları olan Orta Asya’da, gerekse sonra yerleştikleri İran, Ortadoğu ve Anadolu’da irili ufaklı pek çok devlet kurdular. “Pek çok devlet kurdular” denince, pek çok Türk devletinin de “yıkıldığı” anlaşılmaktadır. Bunların yıkılmasında, devlet hâkimiyetinin, hanedanın ortak malı sayıldığı eski bir Türk siyasî geleneğinin çok büyük tesiri olmuştur. Hanedanın her erkek mensubu, küçük olsun, büyük olsun, tahta geçmek hususunda kendisini eşit hak sahibi görmektedir. İşte eski Türk tarihinde bolca görülen hanedan kavgalarının esası, *ülüş* sistemi denilen bu gelenektir. Tahta kim çıkarsa, Allah onun hakan olmasını istemiş ve ona kut vermiş demektir. Ancak hanedanın diğer mensupları da taht üzerinde kendisini hak sahibi görmeye devam etmektedir.

Bazı Türk hükümdarları bunun önüne geçmek için devleti parçalara ayırıp her birini bir şehzâdenin idaresine vermek yoluna gitmişse de, mahzurları bertaraf etmek şöyle dursun, bu devletçikler düşmanlarınca kolayca yutulmuştur. Hun, Göktürk, Kutluk, Uygur, Karahanlı, Gazneli, Gürgânlı ve Selçuklu gibi Türk devletleri, hep böyle yıkılmışlardır. Selçuklular bir ara veliaht tayin etmek suretiyle merkeziyetçi bir usul getirmeye çalışmışlarsa da, bu usûlü yerleştirmeye muvaffak olamamışlardır. Tarihteki Türk devletlerinin, Kuzey-Güney veya Doğu-Batı diye ayrıldığı, ya da Selçuklularda olduğu gibi beylikler, atabeylikler halinde parçalandığı tarih kitaplarından hatırlardadır.

İşte Selçuklulardan sonra Anadolu’da yeni bir güç olarak ortaya çıkan Osmanlılar, bu tecrübelerden ders almış, devletin böyle bir âkıbete uğramaması için fedakârlık

gösterip, acı ilacı bizzat kendileri içmişlerdir. Bu ilaç, halk arasında “kardeş katli” diye bilinen, hanedan mensuplarının nizâm-ı âlem, yani umumun menfaati uğruna katledilmesidir. Nitekim Çelebi Sultan Mehmed, şeklen tâbi olduğu Timur Hanın oğlu Şahruh’un kendisine mektup yazarak kardeşlerini öldürtmesinin İlhanlı töresine aykırı olduğu yolunda tenkitte bulunması üzerine verdiği cevapta, “*Atalarım bazı müşkülleri tecrübeyle halletmiştir. İki padişah bir ülkede barınmaz*” demiştir.

Şunu söylemek gerekir ki, bu tatbikat Osmanlılara mahsus ve münhasır değildi. Sâsânîlerde, Roma ve Bizans’da, hatta Müslüman Endülüs ve Mağrib devletlerinde sıkça rastlanmaktadır. Ancak bunlarda maksat, devletin birliği ve milletin dirliğini korumaktan ziyâde, tahtı ele geçirmektir. Bu esnada Avrupa’da yıllarca süren verâset harplerinde ülkelerin harap olduğunu, binlerce insanın öldüğünü de hatırlamak lâzımdır.

Meşhur kanunnâme maddesi...

Osmanlılarda hanedan içi bilinen ilk idam cezasının, 1298 yılında, o zamanlar bir aşîret beyi sayılan Osman Gazi’nin, kendi aleyhine çalışıp yolda tekfurularla işbirliği yapan amcası Dünder Bey’e tatbik edildiği rivayet olunur. Sultan I. Murad Hüdâvendigâr’ın oğlu Savcı Bey babasına karşı ayaklandıysa da yenildi ve öldürüldü. Kosova Harbi neticesi Sultan Murad şehit düşünce, vezir, kumandan ve âlimler Şehzade Bayezid’e biat edip, kardeşi Yakub Çelebi’yi derhal öldürmesini öğütlediler. Osmanlı tarihinde, ayaklanmadığı halde devletin dirliği için öldürülen ilk şehzâde budur. Bu hâdiseden itibaren birkaç yüzyıl hemen her padişah zamanında hanedan mensupları devlet için bir problem olmuştur. Taht iddiasında bulunan şehzâdeler, arkalarına Anadolu’daki beylikleri, hatta Bizans’ı alarak ayaklanmışlar; devletin başına büyük gâileler açmışlardır. Osmanlıların mağlubiyetiyle biten Ankara Meydan Muharebesi (1402) akabinde memleket büyük bir otorite boşluğuna düşmüş; eski padişah Yıldırım Sultan Bayezid’in birbirinden değerli dört şehzâdesi arkalarında binlerce kişi olduğu halde yıllarca süren bir taht mücadelesine girişmişti. Bu Fetret Devri sonunda, padişahın küçük oğlu Mehmed Çelebi, kardeşlerini bertaraf ederek tahtın yegâne sahibi olmuştur (1413).

Bu arada karşımıza Fatih Sultan Mehmed’in Teşkilat Kanunnâmesi’ndeki meşhur madde çıkmaktadır: “*Ve her kimesneye evlâdımdan saltanat müyesser ola, karındaşların nizâm-ı âlem için katl itmek münâsibdir. Ekser ulemâ dahi tecviz etmişlerdir. Anınla âmil olalar.*” Titizlikle yazıldığı anlaşılan bu maddenin metni, hanedan mensuplarının öldürülme sebeplerine ve bunun hukukî mesnedine de açıkça işaret ediyor ki aşağıda tafsil olunacaktır. Kanun maddesinin, kardeş katli için *münâsibdir* kelimesini kullanıp, *lâzımdır* veya *vâcibdir* demeyişi dikkat çekicidir. Anlaşıyor ki, kanunnâme bu hâliyle, tahtın haleflerine şehzâde katli

hususunda bir mükellefiyet yüklemeyip, izin vermektedir. Mamafih Sultan Fatih de, Bizans tarihçilerinin yazdığının aksine kardeşini öldürtmüş değildir. Çünkü tahta çıktığında hayatta kardeşi bulunmuyordu.

Önceki devirlerde meydana gelen şehzâde isyanlarının, Sultan Fatih'te mühim bir tecrübe hâsıl ettiği görülüyor. Nitekim Fetret Devri'nde kardeşlerin mücadelesiyle ülkenin parçalanma, hatta yıkılma raddelerine gelmişti. Öte yandan öldürülmeyip sağ bırakılan şehzâdelerin hemen hepsi isyan etmiş; isyan eden şehzâdelerin çoğu Bizans, Venedik gibi düşman ülkelerce desteklenmiş, hatta rehin tutulmuştur. Bunlar, acı birer tecrübe idi. Hâdiseyi etraflıca analiz edemeyenlerden, padişahı müdafaa etmek uğruna, bu kanunnâmenin sahte olduğunu, dolayısıyla böyle bir maddenin bulunmadığını ileri sürenler varsa da; zamanımızda ilmî çevrelerde bu kanunnâmenin hakiki olduğu kanaati hâkimdir.

"Rumeli senin, Anadolu benim olsun!"

İlk asırlarda Osmanlılarda muayyen bir verâset usulü yoktu. Bunun en mühim sebebi, Eski Türklerdeki ülüş geleneği idi. Hanedanın her erkek mensubu taht üzerinde eşit hak sahibi ve birer padişah vârisi olmak itibariyle kendilerini bu makama ehil görmekteydi. Her şehzâde 12 yaşından itibaren merkeze eşit uzaklıktaki sancaklara bey olarak gönderilir, burada bir nevi staj görür; babalarının vefatında kim önce merkeze gelirse o padişah olurdu. Bu usulün de bir takım mahzurları vardı. Her şehzâdenin arkasında o sancağa ait büyük bir askerî güç teşekkül ediyordu. Üstelik saray halkı, asker, ulemâ, vezirlerin vs. teşkil ettiği bir takım klikler de, istikballerini bağladıkları bir şehzâdeyi taht iddiasına itiyordu.

Teşkilât Kanunnâmesi'nde bir verâset usulü getirilmemiş; tahta en güçlü ve talihi yâver giden şehzâdenin geçeceği ve hanedanın taht iddiasında bulunabilecek diğer erkek mensuplarını bertaraf edebileceği esasî formüle edilmiştir. Böylece İslâm hukukundaki hâkimiyetin bölünmezliği prensibi, hanedan mensuplarının canı pahasına da olsa, Osmanlı siyaset hayatına yerleşmiştir. Kanunnâme maddesinde geçen "Ve her kimesneye evlâdımdan saltanat müyesser ola..." ifadesi, Osmanlılardaki saltanat verâseti telâkkisini gösteriyor. Bu maddeye göre Osmanlı hanedanının erkek mensuplarından, güç itibariyle padişahlığa en uygun olup, talihi de yâver gidenin tahta çıkması bahis konusudur. Saltanat müyesser olanın, bu vasıfları hâiz olduğu kabul edilir. Eğer muayyen bir kimsenin padişah olması önceden şart edilseydi, tahta daha uygun şehzâdelerin önü kapanmış olacaktı. Bu ise, liyâkatli olanın başa geçmesini öngören İslâm amme hukuku prensibine aykırı olurdu. İslâm amme hukuku, hükümdarın, mazlumun hakkını zâlimden almaya, memleketi gerektiğinde iç ve dış düşmanlara karşı korumaya, asker sevkine, kanunî vergileri toplamaya, hukukî hükümlerin icra ve infazına muktedir bir kimse olmasını şart görür¹.

¹ İbni Âbidîn: *Reddü'l-Muhtar*, Bulak 1299, I/384.

Sultan Fatih'in bir saltanat verâseti usulü getirmemesi, kendisini tahta ehil gören Şehzâdelerin taht için mücadelesinin süreceğine gösteriyordu. Nitekim Sultan Fatih'in vefatı üzerine (1481) küçük oğlu Cem Sultan (1495), padişah olan ağabeyi Sultan II. Bayezid'e haber göndererek ülkeyi bölüşmeyi teklif etti. Buna göre kendisi Bursa'da Anadolu'nun, ağabeyi de İstanbul'da Rumeli'nin padişahı olarak hüküm sürecekti. Sultan Bayezid'in bu teklifi devletin bekası ve milletin dirliği için çok tehlikeli görerek kabul etmediği ve kardeşiyle mücadele ettiği bilinmektedir. Cem Sultan, meziyet olarak ağabeyinden belki aşağı sayılmazdı ama kanunnâme açısından bakıldığında, taht Sultan Bayezid'e müyesser olduğu için, Şehzâde Cem, ayaklanmak yerine, ağabeyine itaati tercih etmeliydi. Ancak Cem Sultan'ın babasının kanunnâmesine uymak yerine, eski ülüş geleneğinin tesiri altında kalması enteresandır.

Öldürülmeyen Şehzâdeler mutlaka ayaklanmaya teşebbüs etmiştir. Nitekim Yavuz Sultan Selim, tahta çıktığında kardeşi Şehzâde Korkut'u öldürtmeyip, kendisine vâlilik vermişti. Bu arada merkezden eski padişaha mensup bazı vezirler ve askerler mektup yazarak kendisini padişah görmek istediklerini, bunun için şartların hazır olduğunu bildirdiler. Bu teklife müspet cevap vermek, üstelik padişah olduğunda maaşlarını arttıracaklarını va'detmek talihsizliğinde bulunan Şehzâde Korkut'un mektubu Yavuz Sultan Selim'in eline geçti. Aynı zamanda hukuk bilgisiyle meşhur olan Şehzâde, hâdiseyi inkâr edemedi ve bu onun sonu oldu (1513).

Şehzâde olmak zor iş!

Tarihteki hâdiseler, Osmanlı halkının hanedana eski Türk geleneğinden kaynaklanan bir sadâkatle bağlı olduğunu göstermektedir. Öyle ki, taht üzerinde hak sahibi olarak ancak bu hanedan mensupları görülürdü. Başka bir şahsın veya ailenin Osmanlı tahtına çıkması tasavvur bile edilmemiştir. Osmanlı tarihinde sıkça rastlanan isyanlarda, sözgelişi Sultan IV. Murad zamanındakilerde, askerın Őehzâdeleri tahta çıkarmakla padişahı tehdit ettiği de bir vâkıdır. Bir başka deyişle biçare Şehzâdeler, isyanlarda parmakları olmasa bile sadece varlıklarıyla devletin ve milletin emniyetini tehdit eden potansiyel bir tehlike teşkil etmiştir. Sultan IV. Murad, bir isyanı bastırabilmek için, askerın padişah yapmak istediği suçsuz kardeşini feda etmek zorunda kalmıştır.

Kanunî Sultan Süleyman zamanında Türkiye'de bulunan Avusturya elçisi Busbecq, bu padişahın oğlu Şehzâde Mustafa'dan (1553) bahsederken diyor ki: "Türk padişahlarının oğlu olmak büyük bir talihsizliğe düşmek demektir. Çünkü bunlardan birisi tahta çıkınca diğerleri ölüme hazırlanmalıydı. Bu da bilhassa yeniçerilerin durumuyla ilgilidir. Çünkü padişahın hayatta bir kardeşi varsa, bu askerlerin padişahın istekleri hiç sona ermez. Diledikleri şey kabul edilmezse, 'Allah kardeşini eksik etmesin!' diye bağırşırlar. Bu, onu tahta getirmek istediklerini anlatmak içindir".

Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzâde Mustafa ve Sultan III. Mehmed'in oğlu Şehzâde Mahmud (1603) gibi bazı şehzâdelerin ise, bizzat isyana kalkışmamakla beraber, kötü niyetlilerin kolayca istismar edebilecekleri şekilde hareket ettikleri, sözgelişi padişahın icraatını gıyâbında tenkit edip, "Ben padişah olsam, şöyle yaparım, böyle yaparım" diye atıp tuttukları vâkidir. O devir monarşilerinin en büyük tehlike olarak gördüğü bu tarz hareketler, bu şehzâdelerin ileride fitneye sebebiyet verebilecekleri endişesiyle ortadan kaldırılmaları için kâfi sebep teşkil etmiştir. Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzâde Selim ve Sultan IV. Murad'ın kardeşi Şehzâde İbrahim gibi önünde birkaç şehzâde bulunduğu için padişah olacağına hiç ihtimal verilmeyenler, sabır ve teennileriyle, bir gün kendilerini tahtta bulmuşlardır. Bazı şehzâde idamlarında, şehzâdelerin temkinsiz ve cür'etli hareketlerinin yanında, tarihin her devrinde ve her yerde rastlanabilecek müzvirlerin ve fesatçıların rolü de mühimdir.

"Nizâm-ı âlem"

Sultan Fatih Kanunnâmesi'ndeki meşhur maddede geçen "nizâm-ı âlem" ifadesi, ammenin, yani cemiyetin çoğunluğunun menfaati mânâsına gelmektedir. Nizâm-ı âlem, yani dünyanın düzeni ammenin menfaati ile kâimdir. İslâm siyaset telâkkisinde, devletin misyonu i'lâ-yı kelimetullahıdır. Bu da İslâmiyetin yayılması demektir. İslâm hukuku, bu misyonu akâmete uğratacak her şeyi bertaraf etmeyi tabîî ve meşru görmüştür. Avusturya elçisi Busbecq, İslâmiyet'in Osmanlı hanedanı sayesinde ayakta olduğunu, hanedan yıkılırsa dinin de yıkılacağını, din ve devletin selâmetinin evlâddan daha mühim görüldüğünü söylemektedir. Kardeş katli politik bakımdan doğru bir müessese olarak görülebilir. Acaba buna hukuken mesnet teşkil edecek esaslar yok mudur?

Bir kere bu idamlar Sultan Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi'ne göre cereyan etmiştir. Dolayısıyla şekli/pozitif hukuka göre meşrudur. Peki bu kanunnâme, Osmanlı hukukuna hâkim olan şer'î esaslara uygun mudur? Olmadığı kanaatini taşıyanlar vardır. Bunlara göre Sultan Fatih'in Kanunnâmesi bir örfî hukuk metnidir. Kardeş katli de tamamen örfî hukuktan kaynaklanan bir müessesedir. İleride suç işleyebileceği endişesiyle bir kişiye ceza vermek İslâm hukuku prensiplerine aykırıdır. Gerçekten İslâm hukukunda kanunsuz suç ve ceza olmayacağı gibi, ileride suç işlemesi ihtimaline binaen kimseye ceza verilemez. Ne var ki örfî hukuk, İslâm hukukunun, yani şer'î hukukun hüküm koymadığı ve hüküm koyma salâhiyetini devlet başkanına tanıdığı sahalarda söz konusudur ve şer'î hukuka aykırı olamaz. Meşruluğunu şer'î hukuktan aldığı için ondan ayrı bir hukuk da sayılamaz. 'v

İslâm hukuku, hükümdara bir takım suçlar ihdas edebilme ve bunlara cezalar koyabilme salâhiyetini tanımıştır. Buna ta'zir denir. Padişah bir kimseyi bu çerçevede cezalandırabilirdi ve bu İslâm hukukuna aykırı değildir. Siyaseten katli,

yani devlet başkanının, devletin birliği ve milletin dirliği için yaşaması zararlı görülen kimseleri öldürmesi de ta'zir cezalarındandır. Bütün monarşilerde olduğu gibi, İslâm hukukuna göre de devlet başkanı yani padişah, yargı gücünü elinde tutardı. Bir başka deyişle padişah başhâkim mevkiindeydi. Kâdılar, ona vekâleten dâvâ dinler ve onun nâmına hüküm verirdi. Böyle olunca padişahın dâvâ dinleyip, gerekirse suçluları cezalandırması, hatta idamına hükmetmesi mümkün ve meşru idi. Şer'î hukuk, meselâ, hırsızlık, gasp ve adam öldürmeyi âdet haline getirenler, halktan kanunsuz vergi ve haraç toplayanlar, livata yapanlar, sapkın görüşlerin propagandasını yapanlar ve hükümete karşı ayaklananların öldürülebileceğini söyler.

Şehzâde idamlarının birinci çeşidi, hanedan mensubunun hükümdarlık iddiasıyla ortaya çıkması ve isyan etmesi halinde tatbik edilirdi. Bu, Osmanlı Devleti'nde de câri olan İslâm hukukuna göre bir suçtu. Buna "bağy" (hurûc ale's-sultan) denirdi. Haksız yere meşru hükümete isyan edenlerin cezası dünyanın her yerinde ve her devirde idamdı. Nitekim İslâm hukukunun birinci kaynağı Kur'an-ı kerîm, meşru hükümete itaat borcunu halka yüklemekte²; hükümete de ayaklananlarla harb edip bunları itaate getirmeyi emretmektedir³. Hazret-i Muhammed, bir yerde bir meşru hükümdar varken, hükümdarlık iddiasıyla ortaya çıkan ve kendisine biât edilen kimsenin hayat hakkının bulunmadığını söyler⁴. "Bir ormanda iki arslan olmaz" ve "Mülk, bir hükümdara az, iki hükümdara çoktur" atasözleri meşhurdur. Savcı Bey'in (1381) babası Sultan I. Murad'a; Cem Sultan'ın ağabeyi Sultan II. Bayezid'e; Şehzâde Bayezid'in (1562) babası Kanunî Sultan Süleyman'a isyanları bağy olarak değerlendirilebilir.

Şehzâde idamlarının ikinci çeşidinde ortada bir isyan yoktur. İşte şehzâde idamlarının hukuka uygunluğu meselesi daha çok bu gibi durumlarda ortaya çıkmaktadır. Fitne çıkmasından korkulduğu hâllerde, bunun önüne geçmek maksadıyla hanedan mensuplarının öldürüldüğü görülmektedir. Osmanlı hukukçularının ekserisi bunu say bi'l-fesad suçu çerçevesinde değerlendirmiş ve ta'zir suçlarının içinde mütâlaa etmişlerdir. Bu, henüz suç işlemeyen, ancak ileride işlemesi muhtemel ve mevhum olan kimselerin cezalandırılmasıdır. Şehzâde idamlarının bu türü, say bi'l-fesâd suçunun çerçevesine girer mi, girmez mi? Hukukçular bunda ihtilaf etmişlerdir. Sultan Fatih Kanunnâmesi'nin, bunu say bi'l-fesâd olarak gören hukukçuların görüşüne göre sevk edildiği anlaşılıyor. Nitekim madde metninde geçen ve "ekser-i ulemâ tecviz etmiştir" ifâdesi bunu göstermektedir. Demek ki ulemânın ekserisi buna cevaz vermiştir.

² En-Nisâ 4/59.

³ El- Hucurât 49/9.

⁴ Müslim: İmâret 46, (1844), 59, (1852); Ebû Dâvud: Fiten 1, (4248), Sünnet 30, (4762); Nesâî, Tahrîm 6, (7, 93), Bey'a 25, (7, 153); İbn Mâce: Fiten 9, (3956).

İş işten geçmeden...

Henüz ayaklanmamış bir kimsenin ileride ayaklanması kuvvetle muhtemeldir diye öldürülmesi meşru mudur? Bunların cezalandırılması için suç işlemelerini beklemek çoğu zaman cezalandırma imkânını ortadan kaldırdığı gibi, bazen çok ağır ve telâfisi imkânsız neticeler doğurur. Tarihî tecrübelerin de gösterdiği gibi bir şehzâdenin cezalandırılması için ayaklanmasını beklemek, düşman ülkelerle anlaşıp, arkasına silâhlı binlerce kişi alarak, âsâyişi esaslı tehdit eden bir kimseyle karşı karşıya kalmak demektir. Böyle bir vaziyette artık cezalandırmaktan söz etmek abestir. Çünkü iş işten geçmiştir (Günümüzde terörle mücadele meyânında Amerikalı üst düzeyde yetkililer, "Terör eylemi düzenlenmeden önce tedbir almak zorundayız. Bir kişiyi tutuklamak için suç işlemesini bekleyemeyiz. Çünkü suç işlenirse, binlerce kişinin ölmesi bahis mevzuudur" demektedirler.) Kaldı ki bu şehzâdeler öldürülmedikleri zaman, bunların da diğerlerini öldürmesi kuvvetle muhtemeldir.

Son devir Osmanlı hukukçularının ileri gelenlerinden İbni Âbidîn (1836) Red-dü'l-Muhtar kitabının ta'zir bahsinde diyor ki: «Neseff'nin (1310) Ahkâmü's-Siyâse risâlesinde zikredilmiştir ki; Şeyhülislâm Hâherzâde'ye (1253), fetret zamanında ortalık sâkinen fesatçıların öldürülmelerinden sorulmuş, o da, "Onlar yeryüzünde bozgunculukla hareket ettikleri için öldürülmeleri mübah olur" diye cevap vermiştir. Kendisine, onlar fetret zamanında fesatçılığı bırakıp gizlenirler, denildiğinde, "Zarureten böyle yapıyorlar. 'Geri gönderilseler bile kendilerine yasak edilen şeylere döneceklerdir' meâlindeki âyet-i kerime⁵ gereğince biz böyle görmekteyiz" demiştir»⁶. Kur'an-ı kerîmde Hazret-i Mûsâ ile Hazret-i Hızır arasında geçen bir kıssa anlatılmaktadır⁷. Hazret-i Mûsâ, kendisine masum bir çocuğu niye öldürdüğünü sorunca, "Bu çocuğun anne ve babası mü'min kimselerdi. Bu çocuk ileride onları fesada ve küfre sevkedecekti. Ümid ederim ki Allah onlara daha iyisini verecektir" demiştir.

Kur'an-ı kerîmde, fitnenin ölümden daha şiddetli ve daha büyük olduğu meâlinde iki âyet bulunmaktadır: "el-fitnetü eşeddü mine'l-katl" ve "el-fitnetü ekberü mine'l-katl"⁸. Fitne, insanlar arasında ayrılık, bölücülük, karışıklık, kargaşa çıkarmak; insanları sıkıntıya, belâya düşürmek; onları hak ve hakikatten saptırmak; cemiyetin zararına sebep olmak demektir. Ayaklanma çıkarmak, halkı isyana teşvik etmek fitnedir. Bunun neticesinde insanlar büyük zarar görürler. Hükûmetin yanlış icraatlarını düzeltmek ve adaleti tesis etmek isterken, daha büyük kötülöklere

⁵ El-En'âm 6/28

⁶ İbni Âbidîn, III/186

⁷ El-Kehf: 18/74, 80-81

⁸ El-Bakara 2/191, 217.

yol açılır. Hoca Sadeddin Efendi (1599) gibi şeyhülislâmlık yapmış bir hukukçu ve tarihçi âlim; ayrıca tarihçi Bosnevî Hüseyin Efendi (1644), şehzâde idamlarının bu âyetlere istinad ettiğini açıkça bildirmişlerdir⁹. Bu husus Yuhanna İncili'nde "Kavmin uğruna bir adamın ölmesi hayırlıdır" şeklinde ifade edilmektedir (XVI-II/14).

Hazret-i Ömer, fitne ve fesada sebebiyet vermesinden endişe ettiği Nasr bin Haccac'ı henüz suç işlemediği halde Medine'den Basra'ya sürgüne göndermiş; "Senin suçun yoktur. Ama ileride senin yüzünden burada bir fitne doğarsa, o zaman ben suçlu olurum" demişti¹⁰. Râşid halifelerin tatbikatı, İslâm hukukunda delildir.

İzâfî Adalet

Şehzâde katlinin hukukî temellerini İslâm hukukunun umumî prensipleri arasında bulmak da mümkündür. Nitekim Şeyhülislâm Hoca Sadeddin Efendi ve tarihçi vezir Karamanî Mehmed Paşa (1481), bu prensipleri kardeş katlinin hukukî delili olarak serdediyorlar (Hoca Sadeddin Efendi: *Tâcü't-tevârih*, I/272; Karamanî Mehmed Paşa: *Osmanlı Sultanları Tarihi*, İst. 1949, 347). Bu prensipler, asırlar sonra hazırlanan Osmanlı medenî kanunu Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin Kavâid-i Külliyye başlığı altındaki ilk yüz maddesinde yer almaktadır:

Madde 26: "Zarar-ı âmmı def için zarar-ı hâs ihtiyar olunur" (Umumî zararı gidermek, kamunun, çoğunluğun zarara uğramasını önlemek için hususî zarar tercih edilir).

Madde 27: "Zarar-ı eşedd, zarar-ı ehaff ile izâle olunur" (Şiddetli bir zararı gidermek için daha hafif bir zarara başvurulabilir).

Madde 28: "İki fesad teâruz etdikde ehaffi irtikab ile a'zaminin çaresine bakılır" (İki kötülükle karşı karşıya gelindiğinde, hafif olanı işlenerek büyük olanının giderilmesine çalışılır).

Madde 29: "Ehven-i şerreyn ihtiyar olunur" (İki kötülükten birini işlemek zorunda kalındığı zaman, hafif olanı tercih edilir).

Madde 30: "Def'-i mefâsid, celb-i menâfiden evlâdır" (Kötülüklerin giderilmesi, iyiliklerin elde edilmesinden önde gelir).

Madde 58: "Raiyye, yani teb'a üzerine tasarruf maslahata menuttur" (Hükümdarın teb'ası üzerindeki tasarrufları, umumun menfaatine bağlıdır).

Burada bir sual vârid olabilir: Mademki Mecelle medenî kanundur; öyleyse

⁹ Bosnevî Hüseyin Efendi, *Tâcü't-tevârih*, İst. 1279, I/124.

¹⁰ İbni Âbidîn, III/152.

hususî hukuka dair meselelere tatbik edilir; bu maddelerde kastedilen de mala dair zararlar olup şahsa verilen zararlar değildir. Bu suale son devrin en büyük hukukçularından Mahkeme-i Temyiz Reisi Ali Haydar Efendi (1937), Mecelle'nin en mükemmel şerhlerinden biri olan Dürerü'l-Hükkâm adlı kitabında cevap veriyor ve bu küllî kaidelerin İslâm hukukunun yalnız muamelat değil, ibâdet, evlilik ve ceza gibi diğer kısımlarına da şâmil olduğunu ifade ediyor¹¹.

Fıkıh kitaplarında konuyla alakalı bir misal zikredilir: Düşman, Müslümanların üzerine taarruz etmiş ve bir takım Müslüman esirleri de siper yapmıştır. Atış yapılmadığı takdirde ülke düşman eline geçeceğinden bu siper edilen günahsız Müslüman esirlere, düşmana niyet ederek atış yapılır. Bunda maslahat, yani umumun menfaati vardır. Halbuki suçsuz bir Müslümanın katli caiz değildir. Sonra da düşmana atış yapılarak bertaraf edilir. Ancak eğer bu Müslüman esirler ölmesin diye atış yapılmadığı takdirde, bu sefer düşman ülkeyi işgal edecek, ülke halkıyla beraber neticede bu esirleri de öldürecektir¹².

İki türlü adalet telâkkisi vardır. Bunlardan adalet-i mahzâ da denilen mutlak adalet prensibine göre umumun menfaati için tek bir ferdin menfaati bile feda edilemez. Yukarıda geçen prensipler ise adalet-i izâfiyeyi göstermektedir. Adalet-i izâfiye, adalet mahzânın zıddıdır. Bazen şartlar, adalet-i mahzâ yerine adalet-i izâfiyenin tatbikini icab ettirir. Şehzâde katli de bu çerçevede gerçekleşmiştir.

Ulemânın desteği

Osmanlılarda hükûmet her icraatında, bunun mevcut hukuka uygun olup olmadığını hukukçu âlimlere sorarak onlardan fetvâ alırdı. Ulemâdan fetvâ sormak, mecburî değil, istişârî olmakla beraber, hükûmet tasarruflarının meşruluğunu göstermesi bakımından çok ciddiye alınmış ve devletin sonuna kadar aksatılmadan tatbik edilen bir usûl olmuştur. Şehzâde idamlarının da hukuka uygun olduğu yolunda zamanın hukukçu âlimleri mütâlaa vermiştir. Bunlardan bazılarının karşı çıkması bu tatbikatın gayrimeşru olduğunu göstermez. Çünkü Hazret-i Muhammed, hukukçu âlimlerin amelî meselelerdeki ihtilâfının, ümmete rahmet olduğunu söyler. [Bu hadîs-i şerifin bulunduğu kaynaklardan birisi Süyûtî'nin Câmî'üs-Sağîr adlı eseridir¹³.] Dolayısıyla bir meselede hukukçu âlimlerin görüşleri farklı olabilir. Birinin cevaz verdiği işe diğeri cevaz vermeyebilir. Bu durumda söz konusu görüşlerden birine uyanın yaptığı iş meşru olur. Çünkü ictihad ile ictihad nakzolunmayacağı, yani bozulmayacağı, Mecelle kaidesidir¹⁴.

¹¹ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkâm*, İst. 1330, I/28.

¹² İbni Âbidîn, III/230.

¹³ Süyûtî, *el-Câmî'üs-Sağîr*, II/288.

¹⁴ Mecelle, Madde 16.

Kaldı ki bir iş hakkında fetvâ sorulmamıŐ olsa bile, zamanın ulemâsının bu işe itirazda bulunmamaları, onu zimnen tasvip ettikleri mânâsına gelir. Ulemâ, hukuka aykırı gördükleri en küçük hâdisede, Yavuz Sultan Selim gibi celâlli bir padişaha bile itiraz ve ikazda bulunmaktan çekinmemiŐlerdir. Aynı zamanda her birisi büyük birer hukukçu olan tarihçiler bu Şehzâde idamlarının, siyasi bakımdan doğru olduğu gibi, hukuken de meşru olduğunu açıkça ifade etmiştir. Bunlardan birisi *müftüyyü's-sekaleyn* diye tanınan, kazaskerlik ve Őeyhüliislâmlık gibi ilmiye sınıfının en üst makamlarına çıkmıŐ büyük bir hukukçu ve tarihçi âlim KemalpaŐazâde'dir. 1534 senesinde vefat eden KemalpaŐazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eserinde bu mevzuya temaz etmektedir¹⁵. *Tarih-i Sâf* müellifi kazasker Bostanzâde Yahya Efendi (1639) de Sultan III. Mehmed'in kardeşlerini nizâm-ı âlem için öldürmesini hukukçu bir âlim sıfatıyla tasvip etmektedir¹⁶. Osmanlı hukukçu ve tarihçisi Nişancızâde Mehmed Efendi (1622) *Mir'at-ı Kâinat* kitabında Şehzâde Yakub'un, saltanat vârisleri, halk için zararlı Őeyler yapabilir gerekçesiyle idam edildiğini söylüyor¹⁷.

Hâdiseler, geçtikleri ve tarihî Őahsiyetler de yaŐadıkları zaman ve zemindeki Őartlardan ayrı olarak ele alınırsa; büyük hatalara düşmek kaçınılmazdır. Bu sebeple her Şeyi, yeri ve zamanını göz önünde tutarak değerlendirmek gerekiyor. Osmanlı tarihine ideolojik yaklaŐımlarla, kardeş katli tatbikatını hemen hunharlık ve vahŐilik, en azından egoizm olarak vasıflandırmak, meseleyi izah etmekten çok uzaktır. Nitekim kardeş katlini gayrimeşru görmekle beraber, Osmanlı Devleti'nin bekası bakımından faydalı bulanlar da çoktur. Bu tatbikat, Osmanlı hanedanı için kusur değer, bilakis bir övgü vesilesidir. Çünkü devletin dirliği ve milletin birliği için büyük bir fedâkârlık yaparak acı reçeteyi kendisi içmiŐ; ciğer-pârelerini fedâ etmiştir.

Yeni verâset usulü

600 yıllık Osmanlı tarihi boyunca beŐi XIV, sekizi XV, kırkikisi XVI, beŐi XVII ve biri de XVIII. asırda olmak üzere 61 Şehzâde bu gelenek yolunda hayatını kaybetmiŐtir. Bunlardan 22 tanesi bilfiil isyan ettiği için öldürülmüŐtür. Diğerleri de ekseriya Sultan Fatih Kanunnâmesi'ni takib eden 150 yıl içinde tatbik edilmiştir.

XVII. asır baŐından itibaren Şehzâdeler sancağa çıkarılmayıp sarayda oturmaya, sırası gelen, yani ailenin en yaşlısı tahta çıkararak, diğerleri sıralarını beklemeye baŐladı. Sistemin artık oturduğu, başa kim geçerse geçsin iŐlerin yürüyeceği; sarayda oturan Şehzâdelerin de daha iyi bir tahsil ve bir nevi siyaset stajı görme imkânı bulacağı düşünölmüŐtür. Sultan III. Mehmed sancağa çıkarılan son Őehzâdedir.

¹⁵ Ahmed İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Ank. 1957, VII/9.

¹⁶ Bostanzâde Yahya Efendi, *Târih-i Sâf*, İst. 1287, I/86).

¹⁷ Nişancızâde Mehmed Efendi. *Mir'at-ı Kâinat*. İst. 1987. II/32.

1603 yılında Sultan I. Ahmed tahta çıktığında, hayattaki kardeşlerine dokunmamış; 1617 senesindeki vefatında da erkek çocukları olduğu halde hayattaki kardeşi Sultan I. Mustafa adıyla tahta çıkarılmıştır. Bu, Osmanlı siyaset geleneğinde bir ilktir. İlk defa bir padişahın kardeşi tahta çıkıyordu. O zamana kadar tahta hep önceki padişahın oğlu geçirdi. Bu gelenek, Avrupa'da da yaygın bir şekilde câri olan ve tahtın babadan en büyük oğula geçtiği primogenitur usulüne benzerdi. Tamamen pratik maksatlarla olan bu verâset değişikliği, kardeş katlinin de giderek ortadan kalkmasına yol açmıştır.

Sultan IV. Mehmed'den sonra ise (1687) yaşça büyük oğulları bulunduğu halde kardeşi tahta çıktı ve hanedanın en yaşlısının padişah olduğu seniorat usulü iyice yerleşti. Verâset usulünün fiilen değiştiği XVII. asırdan itibaren şehzâde idamlarına neredeyse pek rastlanmaz. Hanedanın en yaşlısının tahta çıkması usulü 1876 tarihli Kanun-ı Esasî'de de formüle edildi. Bir ara Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz ve daha sonra Sultan II. Abdülhamid bu usulü değiştirerek tahta genç ve dinamik kimselerin geçmesini sağlamak maksadıyla eskiden olduğu üzere ve Avrupa hanedanlarındaki gibi babadan oğula intikal eden bir verâset usulü kurmak istedilerse de muvaffak olamadılar.

Kardeş katli neler doğurdu?

1. İlk devrede taht babadan oğula geçtiği ve böylece padişahların ortalama tahtta kalma müddetleri daha uzun olduğu için, siyasî istikrar bakımından bir üstünlük vardı. Sonraları hanedanın en yaşlısı tahta çıktığı için, padişahların saltanat müddetleri de kısa sürmü; saltanat namzedlerinden beklenen dinamizm de daha az rastlanır olmuştur.

2. Önceleri şehzâdeler sancakbeyliği yaparak siyasî ve idarî bakımdan daha iyi yetişmekteydi. Sarayda yaşamaya başladıktan sonra, kazandıkları tecrübe daha sınırlı olmuştur.

3. Başlangıçta saray dışında yegâne alternatif otorite, sancaklardaki şehzâdelerdi. Bunların artık sarayda yaşamaya başlamaları, asker, vezirler, ulemâ gibi hanedan dışı güçlere, âyân, esnaf, hatta ayak takımı gibi olur olmaz kimselere otorite kurma imkânı sağlamıştır.

4. Şehzâde katli sebebiyle, Avrupa hanedanlarının aksine, hanedanın yan dallarından yürüyen bir aristokrasi teşekkül edememiştir.

KAYNAKÇA ~

- Aclûnî, İsmail, *Keşfü'l-Hafâ*, Dârü't-Türes Kâhire.
- Ahmed İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Ank. 1957.
- Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunnameleri*, İst. 1990.
- Akman, Mehmet, *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*, İst. 1997.
- Alderson, A. D., *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, Trc. Şefaattin Severcan, İst. 1998, 59.
- Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkâm*, İst. 1330.
- Aydın, M. Âkif, *Türk Hukuk Tarihi*, 5.b, İstanbul 2005.
- Berki, Ali Himmet, *Fatih Sultan Mehmed ve Adalet Hayatı*, İst. 1953.
- Bostanzâde Yahya Efendi, *Târih-i Sâf*, İst. 1287.
- Busbecq, Ogier Ghiselin de, *Türkiyeyi Böyle Gördüm*, Trc. Aysel Kurutluoğlu.
- Dede Cöngi Efendi, *Risâletü'n Nasîha fî's Siyâseti's Şer'iyeti vel Urfiyye* (Siyasetnâme) Trc. M. Arif, İst. 1275.
- Ekinci, Ekrem Buğra, "Osmanlı Hukukunda Kardeş Katli Meselesi", Prof. Dr. Fikret Eren'e Armağan, Yetkin Kitabevi, Ankara 2006, s. 1105-1117.
- Feridun Bey, *Mecmu'â-yı Münşe'ât-ı Selâtin*, İst. 1274.
- Gümüşhânevî Ahmed Ziyâüddin, *Râmûzü'l-Ehâdis*, İstanbul 1275.
- Heyd, Uriel, *Studies In Old Ottoman Criminal Law*, Oxford 1973.
- Hoca Sa'deddin Efendi, *Tâcü't-tevârih*, İst. 1279.
- İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtar*, Bulak 1299.
- İnalçık, Halil, "Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telakkisiyle İlgisi", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. XIV, S. 1, Y. 1959.
- Karamanî Mehmed Paşa, *Osmanlı Sultanları Tarihi*, İst. 1949.
- Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Ank. 1963.
- Nişancızâde Mehmed Efendi, *Mir'at-ı Kâinât*, İst. 1987.
- Özcan, Abdülkadir, "Fâtih'in Teşkilat Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S. 33, Mart 1980/81, 7 vd.
- Öztuna, Yılmaz, *Türkiye Tarihi*, İstanbul 1965.
- Süyûtî, *el-Câmi'üs-Sagîr*, ts.